

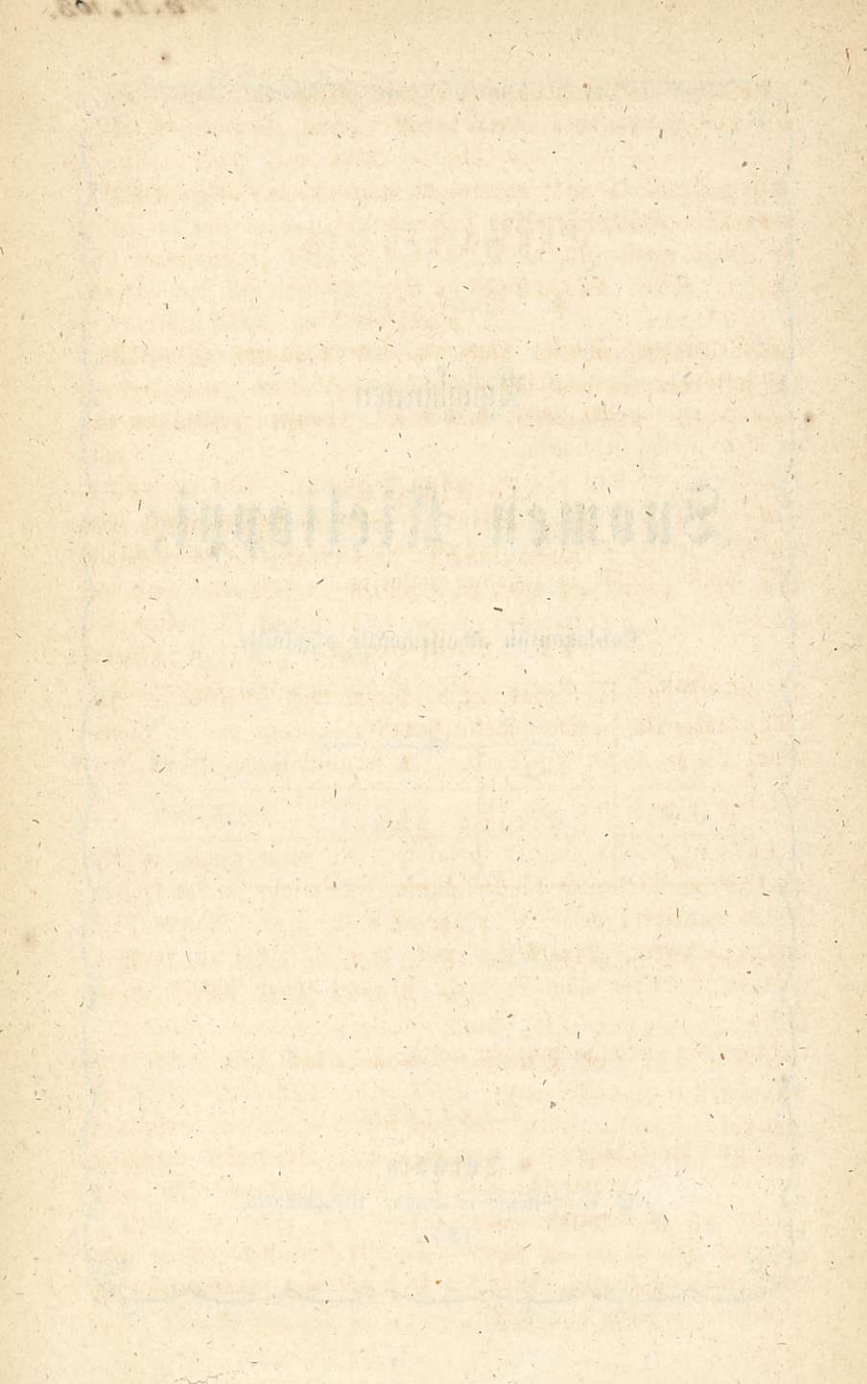
104

Lyhykäinen
Suomen Kielioppi,

Kansakoulun alhaisemmille osastoille.

Turussa,
G. W. Wileinin ja Kumpp. kirjapainossa,
1875.

Ensimmäinen osa.

I. Lause-oppia.

Kun esineestä jotakin sanotaan, syntyy lause. Esimerkiksi: Lintu lentää. Tyttö kirjottaa.

Lause on sanoilla ilmotettu ajatus. — Lauseen ensimmäinen sana alkaa isolla kirjaimella.

Lauseessa on kaksi pääosaa: **alus** ja **maine**. Alus on lauseen jäsen, josta lauseessa puhutaan. Maine on lauseen jäsen, joka aluksesta jotakin mainitsee. Edellisessä esimerkissä ovat lintu ja tyttö aluksia, lentää ja kirjottaa maineita.

II. Ääni-oppia.

Lauseen osia ovat sanat. Esim. Pienet tytöt leikkivät. — Yhdellä äänen katkeamalla sanottu sana tahti sanan osa on **tavu**. Esim. Pie-net ty-töt leik-ti-wät. On se niin.

Kielen äänet.

Suomen kielessä on 21 kirjainta. Ne ovat silmin nähten merkkiä, mutta korvin kuullen ääniä. Kirjaimet jaetaan kahteen osaan: ääntiöitä ovat: a, e, i, o, u, y, ä, ö. Näiden ääni kuuluu selvästi. Kirakkeita ovat: b, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, w. Näiden ääni ei kuulu selvästi ilman ääntiöiden avulla.

Mieraisia kielissä tavataan vielä: b, c, f, g, z, s.

Ääntiöt.

Ääntiöt ovat kovia: a, o, u.

pehmeitä: ä, ö, y.

keveitä: e ja i.

Kovat ääntiöt sopivat samassa sanassa kovain kanssa ja pehmeät pehmeän kanssa, mutta keveät soveltuvat molempain, ehkä mielusammin pehmeiden, kanssa.

Kun ääntiö on pitkä, niin se kirjotetaan kahdella kirjaimella. Esim. *Ge-wa, aa-si, uu-ni*. Lyhyt ääntiö merkitään yhdellä kirjaimella. Esim. *I-lo, a-pu*.

Jos samassa tavussa tulee kuulumaan kaksi eri ääntiötä, esim. *lei-pä, au-ma, tui-ma*, sanotaan sitä **kaksisoääntiöksi**. Ne ovat joko **varsinaisia**, esim. *uo, yö, ie*, joissa jälkimäinen ääntiö on äänekkäämpi, kun edellinen, tahti *esi-äänisiä*, esim. *ou, öh, oi*, joissa edellinen ääntiö on äänekkäämpi.

Pitkät ääntiöt kyllä sopivat mihin tawuun hönwänsä (esim. *feu-raa-maan*), mutta kaksisoääntiöt eivät sowi muuhun, kun sanan ensimmäiseen tawuun, jos ei i ole jälkimäisenä. Esim. *neu-loin*.

Kerakkeet

owat jäsentymisensä mukaan: 1) **kurkku-ääniä**: *t, g, j, h*, 2) **kieli-ääniä**: *t, d, l, n, r, s* ja 3) **huuli-ääniä**: *p, w, m*.— **K**:ssa käy ilma voimallisesti kurkun läpi, **h**:ssa keveämmin. Ne ovat siis vielä: 1) **kowia**: *t, t, p*; 2) **pehmeitä**: *g, j, d, w* ja 3) **keveitä**: *h, l, n, r, s, m*.

Molemmat jaot nähdään selvästi seuraavasta taulusta:

	Kowat:	Pehmeät:	Keveät:
Kurkku-äännet:	t	g, j	h
Kieli-äännet:	t	d	r, s, l, n
Huuli-äännet:	p	w	m.

Tawut.

Yksinäinen lyhyt, niinkuin pitkä- tahti kaksisoääntiökin, voi tehdä tawun. Esim. *I-lo, ää-ni, au-ma*.

Jokaiseen tawuun tarwitaan ääntiö, johon voi yhdistää kerakkeen edelle, esim. *ka-la, mu-ta*, kerakkeen jälkeen, esim. *wih-doin, Her-man*. Edellisistä esimerkeistä vielä nähdään, että kahdesta kerakkeesta kirjotetaan toinen edelliseen, toinen jälkimäiseen tawuun. Kolmesta kerakkeesta kaksi edelliseen, yksi jälkimäiseen tawuun. Esim. *Mark-ka, hurs-kas*.

Tawu on lyhyt, jos siinä on lyhyt ääntiö tahti sitä seuraa yksi kerake. Esim. *I-lo, e-lo*. Pitkä on tawu, jossa on pitkä eli kaksisoääntiö, tahti kun kaksi keraketta seuraa lyhyttä ääntiötä. Esim. *Heis-ka huu-taa ja reu-too*. *Pamp-pu kuoro-saa*.

Sanoissa on huomattava wartalot ja päätteet. Esim. Talo=Uinen, wilja=wa, ahne=ttiwa. — Talo, wilja ja ahne owat wartaloita, =Uinen, =wa, =ttiwa owat päätteitä.

Ääntiössä: päättyvä tawu on awonainen, kerakkeella päättyvä umpinainen. Esim. Tu=pa. Wih=lot.

Kerakkeiden pehmeneminen.

Jos kowat kerakkeet k, t, p alkawat lyhhen awonaisen tawun, joka ei ole sanan ensimmäinen, mutta kuuluu sanan wartaloon, ja tawu (sanan taipueessa, lyhentyessä tahi johtueessa) tulee sulkeutumaan, niin ne pehmenewät seuraawalla tawalla:

K.

1. K katoaa, jos toinen k käy edellä. Esim. Kuk=ko, kufon.
2. K katoaa, jos h, l, r tahi ääntiö käy edellä. Esim. Tah=ko, tahon; mal=ta, malan; härkä, härän; hä=lä, hä'än.
3. K pehmenee g:ksi, jos n käy edellä. Esim. Ken=kä, tengän.

T.

1. T katoaa, jos toinen t käy edellä. Esim. Matti, matin.
2. T muuttuu edellisensä faltaisiksi, jos l, n, r käy edellä. Esim. Kulta, kullan; häntä, hännän; piirto, piirron.
3. Jos h tahi ääntiö käy edellä, t pehmenee d:ksi. Esim. Tahto, tahdon; wihta, wihdan; luhta, luhdan; mato, madon.

P.

1. P katoaa, jos toinen p käy edellä. Esim. Pappi, papin.
2. Jos m käy edellä, p pehmenee m:ksi. Esim. Lampi, lammen.
3. Jos l, r, tahi ääntiö käy edellä, p pehmenee w:ksi. Esim. Leipä, leiwän; lupa, luwan.

III. Sana-oppia.

Sanaluokat.

Suomen kielen sanaluokat owat:

1. Nimit sanat: kirja, pöytä, ihminen.
2. Laatusanat: pehmeä, pitkä, hyvä.
3. Laskusanat: wiisi, sata, tuhannen.
4. Afemosanat: hän, sitä, se.
5. Tekosanat: hakea, lukea, oppii.
6. Määräsanat: nopeasti, ulkona, eisen.

7. **Sijasanaat:** välissä, vastaan, alla.

8. **Sidesanaat:** ja, että, kun, kuin.

9. **Kiihtösanat:** woi! ah! aiai!

Nimisana on esineen nimi ja sanoo, mikä esine on. Nimisanoja on kahta lajia: **perussanoja** ja **ajatussanoja**.

Perussanat ovat aistimilla huomattavain esineiden nimiä. Esim. Ihminen, kirkko, aurinko. — Ne jaetaan vielä neljään eri osaan: **eris-**, **yhteis-**, **aine-**, ja **joukonimiin**. Esim. Suomi. Kylä. Wesi. Metsä.

Ajatussanat ovat esineiden omaisuuksien, voimain, tilain ja tekoin nimiä. Esim. Rauneus. Ilo. Wäkewyys. Laulu.

Erityiset muodot, jotka nimisana saa eri vaihteittensa merkittämisiksi, ovat sen **taiwutus**. **Taiwutusmuotoja** nimitetään **sijoiksi**, ja siis **taiwuttamista sijoittelemiseksi**.

Yksikössä on nimi- sekä **tekosana**, kun puhe on yhdestä. Esim. Poika lukee. Tyttö kirjottaa. — **Monikössä** on se, kun puhe on monesta. Esim. Poikat lufewat. Tytöt kirjottawat.

Sijain nimet:

Nimentö
Osanto
Omanto
Ajunto
Lähdentö
Menentö
Siwunto
Otanto
Annanto
Muutanto
Kautanto
Wajanto
Olento
Seuranto
Awunto

Yksikkö:

talo
talo-a
talo-n
talo-sja
talo-sta
talo-hon
talo-lla
talo-lta
talo-lle
talo-ksi
talo-lse
talo-tta
talo-na
talo-ne
talo-n

Monikko:

talo-t
talo-ja
talo-jen
talo-issa
talo ista
talo-ihin
talo-illa
talo-ilta
talo-ille
talo-itse
talo-ittaa
talo-ina
talo-ine
talo-in.

Edellä **taiwutetusja sanassa** on **wartalo talo**, ja **pääte oman-** **nosssa =n**, **muutannosssa =ksi** ja **n. e.** — **Sanan wartalo** **lyhdetään yksikön omannosta**, **päätteen n pois jättämällä**.

Laatusana on omaisuuden eli laadun nimi. Esim. Puu on **pehmeä**. Hyvä. — **Kahta** eli useampaa esinettä sopii omaisuudelleen toisiinsa **werrata**. **Toisessa esineessä woi sama omaisuus olla juuremmissa määräsä kuin toisessa**. Esim. Leipä on **lowaa**,

Tekosanat sanovat tekemisen nimen. Esim. Hakkaa, lukee, kirjottaa. Tekosanat ovat kolmenlaisia:

1. **Kohteellisia**, jotka vaativat esineen, mihin tekeminen vaikuttaa. Esim. Poika syö juustoa, juo wettä ja särpää piimää.

2. **Kohteettomain** tekosanain tekeminen ei vaikuta muuhun esineeseen. Esim. Suoksee, seisoo, makaa, yskii.

3. **Itsekohtaisten** tekosanain vaikutus koskee tafsain tefiään. Esim. Muuttaun, pistäyn.

Tekosanain tefiämuotoja yksikössä ja monikossa on kolme. Esim. Luen, luet, lukee; luemme, luette, lukewat.

Pää-aikamuotoja tekemisellä on myös kolme:

1. **Lähi-aika**, jolloin tekeminen parhaaltaan tapahtuu. Esim. Minä (nyt) luen.

2. **Ohi-aika**, jolloin työ jo on tehty. Esim. Minä olen lufenut.

3. **Tulo-aika**, jolloin työ wasta tehdään. Esim. Tulen lufemaan.

Näissä aioissa on wielä entisetki aiat. — Entinen lähiaika luin, entinen ohiaika olin lufenut ja entinen tuloaika tulen lufeneeksi.

Tekemisen käy sanoa tapahtuwan: suoraan (minä luen), myönnetyksin (lufenen), ehdotellen (lufisin), toiwotellen (lufeos sinä), käskien (lue), taikka woi tekemisen ainoastaan nimittää (lufea) eli laatusanana käyttää (lufewa).

Tekosanalla woi wielä erottaa uloskohtaisen ja wastakohtaisen lajin.

Uloskohtainen on laji, kun aluksen sanotaan jotain toimittuwan. Esim. Poika lukee; tyttö kirjottaa.

Wastakohtaisessa lajissa alus itse kärsii tekemisen vaikutuksen. Esim. Minua nypistellään, kirja rewitään.

Tekosanain tawutus.

Tekosanain tawutusta sanotaan **käytelmäksi**, joka sisältää sanan kaikki tefiäin, lufuin, aikain, tapain ja lajien muodot, millä sen erityiset waiheet merkitään. Esim.

Ulosohjainen muoto.

1. Suoratapa.

Lähiäika.

- Yksittäinen: 1 luen
2 luet
3 luee
- Monikko: 1 luemme
2 luette
3 luevat.

Entinen lähiäika.

- Yksittäinen: 1 luin
2 luit
3 lufi
- Monikko: 1 luimme
2 luitte
3 lufivat.

Ohiaika.

- Yksittäinen: 1 olen lufenut
2 olet lufenut
3 on lufenut
- Monikko: 1 olemme lufeneet
2 olette lufeneet
3 ovat lufeneet.

Entinen ohiaika.

- Yksittäinen: 1 olin lufenut
2 olit lufenut
3 oli lufenut
- Monikko: 1 olimme lufeneet
2 olitte lufeneet
3 olivat lufeneet.

Tuloaika.

- Yksittäinen: 1 tulen lufemaan
2 tulet lufemaan
3 tulee lufemaan
- Monikko: 1 tulemme lufemaan
2 tulette lufemaan
3 tulevat lufemaan.

Entinen tuloaika.

- Yksittäinen: 1 tulen lufeneeksi
2 tulet lufeneeksi
3 tulee lufeneeksi

- Monikko: 1 tulemme lufeneiksi
2 tulette lufeneiksi
3 tulevat lufeneiksi.

2. Myöntötapa.

- Yksittäinen: 1 lufenen
2 lufenet
3 lufenee
- Monikko: 1 lufenemme
2 lufenette
3 lufenewat.

3. Ohjotapa.

- Yksittäinen: 1 lufisiin
2 lufisit
3 lufisi
- Monikko: 1 lufisimme
2 lufisitte
3 lufisivat.

4. Toivotapa.

- Yksittäinen: 1 — — —
2 lufeos
3 lufeoon
- Monikko: 1 lufeoomme
2 lufeootte
3 lufeoot.

5. Käskytapa.

- Yksittäinen: 1 — — —
2 lue
3 lufekaan
- Monikko: 1 lufekaamme
2 lufekaatte
3 lufekaat.

6. Nimitapa.

Ensimmäinen nimitapa.

- Uksanto: lufe
Muutanto: lufeaksi.

Toinen nimitapa.

- Uksunto: lufe-essa
Muunto: lufe-en.

Kolmas nimitapa.

- Uksanto: lufeman

Usunto: lukemassa
 Lähdenö: lukemasta
 Menentö: lukemaan
 Siwunto: lukemalla
 Dtanto: lukemalta
 Wajanto: lukematta.

Reljäs nimitapa.

Nimentö: lukeminen
 Osanto: lukemista.

Wiides nimitapa.

Siwunto: lukemaisilla
 Dtanto: lukemaisilta.

7. Laa t u t a p a.

Ensimmäinen laatutapa.

Nimentö: lufewa
 Osanto: lufewaa
 Omanto: lufewan
 Usunto: lufewassa.

Toinen laatutapa.

Nimentö: lufenut
 Osanto: lufenutta
 Omanto: lufeneen
 Usunto: lufeneessa.

Wastakohtainen nuoto.

1. Suo r a t a p a.

Läbiaika: (Minua) luetaan
 (Sinua) luetaan
 (Hätä) luetaan
 (Meitä) luetaan
 (Teitä) luetaan
 (Heitä) luetaan

Entinen läbiaika: luettiin

Ohi aika: on luettu

Entinen ohiaika: oli luettu

Tulo aika: tullaan lukemaan

Entinen tulo aika: tullaan lu-
feneeksi.

Esimerkiksi käytettäköön: wien, toiwon, weistan, pusken ja mittaan.

2. Myöntötapa: luettaneen
3. Ghtotapa: luettaisiin
4. Toiwotapa: luettakoon
5. Käskytapa: luettakaan.

6. N i m i t a p a.

Ensimmäinen nimitapa.

Osanto: luettaa
 Muutanto: luettaaksi.

Toinen nimitapa.

Usunto: luettaessa
 Uwunto: luettaen.

Kolmas nimitapa.

Omanto: luettaman
 Usunto: luettamassa
 Lähdenö: luettamasta
 Menentö: luettamaan
 Siwunto: luettamalla
 Dtanto: luettamalta
 Wajanto: luettamatta.

Reljäs nimitapa.

Nimentö: luettaminen
 Osanto: luettamista.

Wiides nimitapa.

Siwunto: luettamaisilla
 Dtanto: luettamaisilta.

7. Laa t u t a p a.

Ensimmäinen laatutapa.

Nimentö: luettawa
 Omanto: luettaman
 Osanto: luettawaa
 Usunto: luettawassa.

Toinen laatutapa.

Nimentö: luettu
 Osanto: luettua
 Omanto: luetun
 Usunto: luetussa
 j. n. e.

A p u t e h d i k k ö.

Kaikkia vaiheitaan eivät tetofanat pääteillään tyfene lauju-
maan; sentähden käytetään täkfi tarpeekfi aputehdiköitä.

Uian aputehdiköitä owat olen ja tulen. Esim. Olen syh-
nyht ewääni. Tulen onkimaan mateita.

Tawan aputehdikkö on lienen. Esim. Lienen puhunut lii-
foja. — Wielä löhytyh monta muuta tefiättöminä kätettyhä, mah-
dollisuutta ja wälttämättömyyttä merkitsewää aputehdikköä. E-
sim. Kelpaa sun syhdä. Poian kättyh oppiman.

Määräsana.

Määräsanat owat semmosia sanoja, jotka liemmin määrääwät
tekemisen eli omaisuuden paikalleen, aialleen tahti tawalleen.
Ne kuuluwat tefo-, laatu- ja määräsanoihin ja owat tefosanan
yhdistyksessä.

Paikan määrääjiä owat esim. kaukana, likillä, alhaalla,
ylhäällä y. m.

Uian määrääjiä owat esim. tänään, huomenna, silloin, tuo-
naan y. m.

Laadun määrääjiä owat esim. ilolla, mielellään, juttelasti
y. m.

Synn määrääjiä owat esim. nälästä, janosta, wilulta, pe-
lättääksensä y. m.

Siasana.

Siasana nimisanan yhdistyksessä määrää kahden esineen tahti
jonkun tekemisen ja esineen kestikäisen waiheen. Niitä owat e-
sim. vastaan, ennen, wieresjä, alla y. m. Esim. Kirja on
pöhdän alla.

Sidesana.

Sidesanoja kätetään lauseiden ja niissä yhdenlaisien jäsenien
yhdistämiseksi.

Sidesanat jakauntuwat kahteen osaan: rinnastawiin ja alis-
tawiin.

Rinnastawat sidesanat yhdistäwät yhdenarwoisia lauseita
ja yhräläisiä lauseen jäseniä. Ne jakaunt:

1. **Yhdyttäwiin:** ja, myös, sitäpaitfi, sekä — että. Esim.
Minä ja sinä Sekä seppä että suutari.

2. **Wastustawiin:** mutta, waan, taas, sitä vastaan, -pa,
-pä. Esim. Poulaisin, mutta en osaa.

3. **Erittäwiin** eli **poistuttawiin**: taikka, tahti, eli, joko — wai. Esim. Lue taikka weisaa.

4. **Johduttawiin**: siis, sentähden, siksi, siispä. Esim. Rautis käytös on siis kaikille mieleen.

5. **Selittäwiin**: toki, mufa, näet, nimittäin. Esim. Hän sen janoi; luuli, näet, etten sitä tiennyt.

Mistawat **sidesanat** yhdistävät **siwulauseen** **päälauseeseen**; niitä ovat:

1. **Mian** **sidesanat**: **kun**, **ennenkun**, **koska**. Esim. Älä mene, **ennenkun** minäkin kerkeän.

2. **Laadun** **sidesanat**: a) **werrottawat**: **kun**, **niinkun**, **kuin**. Esim. Sinun woifi on maukkaampaa, **kuin** minun; b) **seuruutawat**: **niin** — **että**, **niin** — **jotta**, **että** — **jotta**. Esim. Lue **niin** tarkasti, **että** sen huomaat!

3. **Syyn** **sidesanat**: a) **syyn** **määräävät**: **sillä**, **koska**, **kun**. Esim. En jaksanut nostaa, **sillä** se painoi paljon; b) **tarkottawat**: **jotta**, **että**. **Wiritä** **walkea**, **jotta** **näet**; c) **ehdottelewat**: **jos**, **joska**, **jahka**, **kun**. Esim. **Jos** **lufisit**, **niin** **oppisit**; d) **myödyttawat**: **ehtä**, **ehtei**, **waikka**, **waik'ei**. Esim. Hän **nauroi**, **waikka** **kielsin**.

Toinen osa.

A. Paljas lause.

(Paljaassa lauseessa ei ole muuta **kun** **alus** ja **maine**.)

Muus on **nimisana**, **maine** **tekosana**.

Yksikkö: **Mies** **kyntää**. **Lintu** **lentää**. **Koira** **haukkuu**. **Mylly** **pyörii**.

Monikko: **Tytöt** **lufewat**. **Warpuset** **muniwat**. **Äiät** **wanhenewat**. **Maat** **wiheriäitewät**.

Muus on **nimisana**, **maine** **aputehdikkö** (on) **ja** **laatusana**.

Yksikkö: **Lintu** on **kaunis**. **Sammakko** on **ruma**. **Pöytä** on **matala**. **Ilma** on **lämmiin**.

Monikko: **Kiwet** **owat** **kowia**. **Karhut** **owat** **wäkewät**. **Metjät** **owat** **wiheriäiset**.

**Alukset ovat asemosanoja, maineet
sanoja kun edelläkin.**

Ystävö: Minä luen. Hän on vietas. Sinä iloitet. Hän on
suttela.

Monikko: Me wiisaamme. Te olette waiti. He ovat hmwil-
lään.

B. Kaswanut lause.

Alus, maine ja kohde.

(Kohde on se sana, johon tefosanalla sanottu tekeminen waituttaa.)

Ystävö: Samuli karstaa willoja. Liisa halkoo puita. Hemo-
nen syö kuroja. Nurinko lämmittää maata.

Monikko: Hiiret söiwät leiwät. Härät pemistiwät wiholaispe-
sän. Pojat polkewat laattiaa.

Aluksella on lisäntö.

Ystävö: Kirkas aurinko paistaa. Tuo mies maksaa. Wiha-
nen koira haukkuu.

Monikko: Yspeät foirat purewat. Paksut kankaat pitäwät.
Nämä formet taipuwat.

**Maineella aian, paikan, laadun tahi syyn
määrääjä.**

Lämmin aurinko eilen paisteli. Miehet tulewat huomenna.
Lakki rippuu naulassa. Märät waatteet kuiwawat saunassa.
Kello on hwmn launis. Nuo miehet söiwät aimestaan. Kerjä-
läiset eiwät woi nälältään ruokaansa jäähyttää. Lampaat juok-
siwat pelosta.

**Aluksella ja kohteella lisäntö, maineella
määrääjä.**

Tuo mies jyrssi hiljalseen kowaa juustoa. Kirkas mies rakentaa
päiwäsä pulskean kartanon. Hyvät ihmiset armahtawat pian
köyhää tarwitsewaista.

Kokonainen lausekin woi olla lisäntönä.

Mies, jota maikusti ulkomaille, jatoi tawaransa. Kalat, joita
nuotalla wedetään, owat pieniä. Eläimet, joita syödään, owat
puhtaita.

Sitä asetta, jolla työ tehdään, sanotaan välikapaleeksi.

Mies loi ojan lapiolla. Glätti itsensä käsillään. Raunistaan lunnian kruunulla. Kaloja ongitaan koukuilla.

Wälimerkit.

Piste (.), kysymysmerkki (?) ja huudatusmerkki (!) kirjoitetaan lauseiden loppuun.

Pilkku (,) kirjoitetaan lauseiden väliin, erottamaan niiden jäseniä toisistaan.

Puolipiste (;) erottaa kaikki lauseampia päälausetta toisistaan, etenki jos sidosana on pois jäännyt.

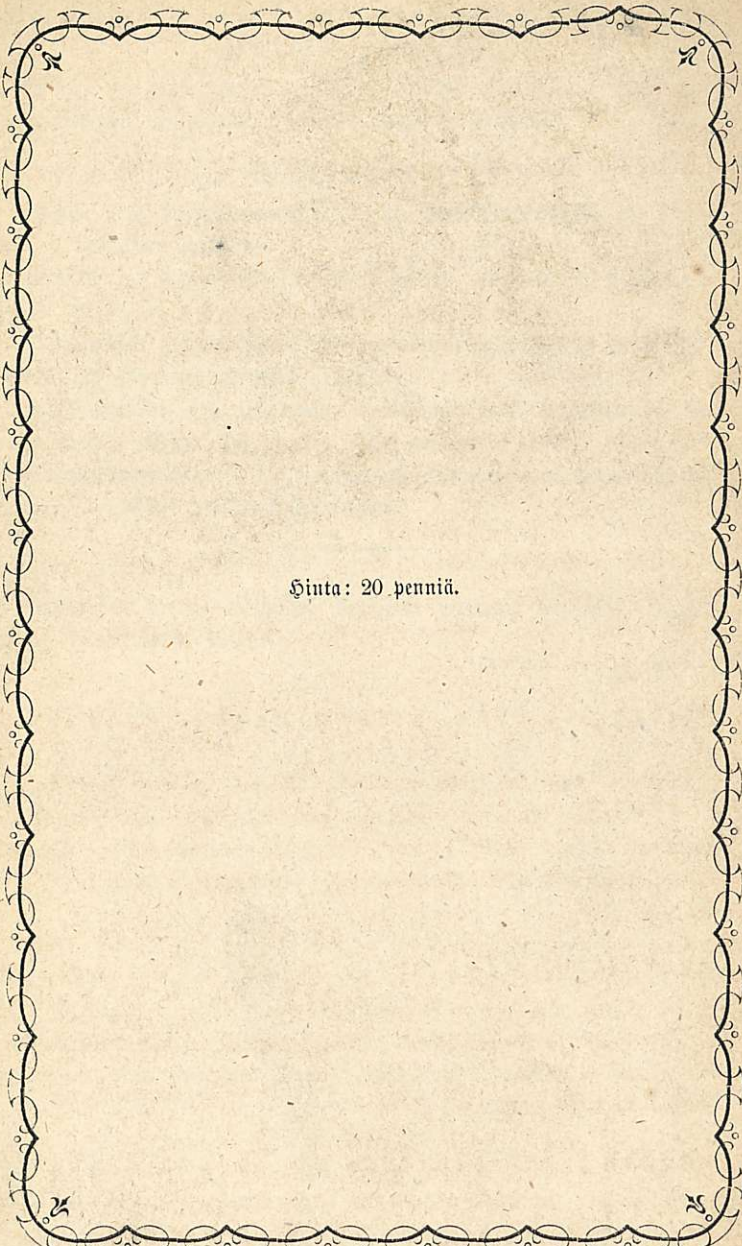
Kaksoispiste (:) asetetaan lainattuun tahti lueteltawain sanain edelle. Esim. Hän sanoi: "älä mene."

Lainausmerkki ("—") kirjoitetaan kahdenpuolen lainattawain sanain. — Katso edellistä esimerkkiä.

Yhentäin herra Ränkelän kielioopin mukaan laatitut: Alma-joella, huhtikuussa 1875.

S. W.

9. 1. 6.

A decorative border with a repeating pattern of stylized, interlocking loops and small circles, framing the page. The corners are rounded and feature small, stylized floral or scroll motifs.

Sinta: 20 pennia.